

tografitekniken revolutionerade möjligheten att minnas den döde. Liket var vid den tiden inte så tabuerat som det blev i senare tid. På begravningsdagen bars den döde på en bår till kyrkogården innan det under sent 1800-tal blev vanligt med likvagnar. Ringningen i kyrkklockorna sköttes om av de närmast anhöriga.

På grund av det hårda klimatet särskilt i norra Finland under vintern var det besvärligt eller omöjligt att gräva gravar på grund av den kraftiga tjälen. Därför förekom det i nordvästfinska kustbygder att man samlade de döda som avled under vintern i särskilda likhus. På försommaren grävdes en stor gemensam massgrav där kistorna tömdes på sina lik, innan kalk ströddes på och graven grävdes igen. Här utplånades de sociala skillnaderna mellan högre och lägre stånd, mellan besuttna och obesuttna. Stanken vid dessa tillfällen var omfattande, och därför utfördes detta arbete av personer som var starkt påverkade av alkohol. De tomma kistorna blev efteråt uppbrända. Detta bruk levde kvar till slutet av 1800-talet då det blev förbjudet av myndigheterna.

Lönnqvists bok utgör ett viktigt bidrag inom den nordiska forskning om döden som sedan starten 2010 samordnas av *Nordic Network of Thanatology* (NNT). Förtjänsten i denna studie är de utförliga beskrivningarna av ritualen. Författaren återger långa citat från de insamlade uppteckningarna. Teoretiska resonemang är nedtonade och avser övergångsriter. Olikheter mellan de sociala stånden har framhävts tydligt. Detta kan sammanhånga med att Lönnqvist tidigare har utfört flera undersökningar om herrgårdskulturen bland finlandssvenskarna. Däremot har han i föreliggande studie inte fäst så stor vikt vid förändringar över tid. Det är en förindustriell tid som skildras och som präglades av en cyklisk tidsuppfattning. Social ställning är viktigare för författaren än tid, även om en del förändringar framskymtar i texten.

Anders Gustavsson, Oslo/Henån

Kari och Ülle Tarkiainen: *Provinsen bortom havet. Estlands svenska historia 1561–1710*. Svenska litteratursällskapet i Finland och Bokförlaget Atlantis, Helsingfors och Stockholm 2013. 379 s., ill. ISBN (i Sverige) 978-91-7353-652-3.

Sverige hade som bekant under stormaktstiden flera provinser på andra sidan Östersjön, såväl längs den

tyska nordkusten som längs den baltiska kusten och innanför Finska viken. Denna bok behandlar, trots singularformen i titeln, tre av dessa provinser, nämligen Estland, Livland och Ösel. ”Estlands svenska historia” omfattar här alltså även Livlands eller det som numera är norra Lettlands historia. Svenska trupper besatte 1561 den estniska nordkusten med staden Reval och vidgade senare under 1600-talet sitt estniska välde till att även omfatta Livland inklusive den stora staden Riga. I nära nog 150 år höll Sverige dessa provinser, men med det stora nordiska kriget i början av 1700-talet utsattes områdena för intensiva ryska anfall, vilka efter Karl XII:s nederlag vid Poltava ledde till en definitiv förlust av hela den baltiska regionen.

Om denna den svenska tiden i Estland-Livland har historikerna Kari och Ülle Tarkiainen skrivit en mycket grundlig och intressant historisk översikt. Kari är finländare (men har också i många år varit verksam vid det svenska Riksarkivet) och Ülle är estniska, vilket sammantaget gett dem en förnämlig språklig grund att stå på. Författarna behärskar fullständigt såväl den estniska som den finska och den svenska litteraturen i ämnet. Inte minst viktig är insikten i den estniska historieforskning som blivit självständigare och friare efter landets frigörelse från Sovjetmakten i början av 1990-talet.

En fråga som ställs är om den svenska tiden verkligen förtjänar det påfallande goda rykte den haft under senare sekler i Estland. En annan fråga är om de baltiska provinserna ”lönade sig” eller inte. När de erövrades under vasasönnernas tidevarv var det tulinkomster från Rysslandshandeln som lockade kungarna. Man ville komma åt de estniska transitostäderna Reval, Dorpat och Narva för att kunna profitera på de lönsamma handelsvägarna till och från Ryssland som löpte genom dessa städer. En tredje genomgående fråga är de baltiska provinsernas särart i det svenska väldet. Vad skilde förhållandena här från det övriga Sverige-Finland?

Den första och den tredje frågan hör på sätt och vis ihop. Den största skillnaden mellan Estland-Livland och övriga delar av det svenska riket var böndernas mycket mer utsatta ställning i de baltiska provinserna. Här rådde fram till 1800-talet ett slags livegenskap, där bönderna arbetade åt godsägare och inte hade laglig rätt att lämna gården. Herrgårdsägarna var en balttysk överklass, ättlingar till de tyskar som under medeltiden tagit landet i besittning och bildat den en gång mäktiga Tyska Ordensstaten. Under hela den svenska

tiden pågick en segdragen maktkamp mellan dessa balttyskar och den svenska kronan eller i praktiken den svenske kungen. Balttyskarna hade accepterat svenskarnas erövring under 1500-talet under förutsättning att deras egen lokala maktställning inte rubbades. Maktställningen tog sig bl.a. uttryck i en egen domsrätt på herrgårdarna och en mycket hårdhänt fysisk bestraffning av underlydande ester som inte lydde sina förmän. Tyskarna kallade betecknande nog den estniska lantbefolkningen för "die Undeutschen", dvs. de som inte var tyskar. Just de fysiska övergreppen, t.ex. prygelstraff, blev föremål för skarp kritik från kungarna, främst från Karl XI. Den svenska tidens goda rykte kan för den estniska lantbefolkningen ha berott på att man upplevde att den svenska kronan försökte hålla tillbaka de ofta hatade tyska godsägarna och mildra livegenskapen. När sedan Karl XI genomförde sin reduktion av markegendomar även i Estland-Livland trängdes balttyskarna än mer tillbaka. Reduktionen skapade ett hat mot den svenska överheten inom den balttyska klassen, med den av Karl XII år 1707 avrättade upprorsmannen Johann Reinhold von Patkul som ledargestalt.

Som alla erövrarmakter sökte Sverige så småningom inplantera segrarnas regler och synsätt i Estland-Livland. Man inrättade svenska domstolar, reformerade kyrkans organisation och skapade ett nytt universitet. Skildringen av universitetets historia är spännande att följa. Universitetet i Dorpat invigdes i oktober 1632 strax före slaget vid Lützen. Men 1600-talet var oroligt i Estland och universitetet gick växlande öden till mötes. 1656 fick universitetsfolket evakueras från Dorpat till Reval när ryska trupper kommit hotande nära. Dorpats läge ganska nära Ryssland var utsatt och diskussioner fördes om en permanent flyttning av verksamheten till Pernau eller Riga. Men Karl XI bestämde så småningom att utbildningen i Dorpat skulle återupptas och så skedde också 1690. Sedan det första grundandet 1632 hade då två andra universitet tillkommit i riket, i Åbo och Lund (och ett gammalt som övertagits av Sverige, nämligen i Greifswald). Detta gjorde att antalet svenska och finska studenter var färre i Dorpat nu i slutet av seklet. Samtidigt tycks den tyskspråkiga adeln i Livland ha föredragit att studera vid tyska universitet, både av språkliga och religiösa skäl, kanske som en reaktion mot den svenska uniformeringspolitiken. Men när det stora nordiska kriget närmade sig blev Dorpat åter en olämplig plats för en universitetsstad. 1699 flyttade universitetet till

Pernau. Året därpå landsteg Karl XII med sin armé i Pernau och även denna stad började nu bli osäker mark. Efter slaget vid Poltava flydde professorerna från Pernau till Stockholm. Bland dem som då kom till svensk mark var universitetets bibliotekarie, då redan sjuk i pesten. Med honom kom den fruktansvärda sjukdomen till Stockholm, där den 1710 skördade en stor del av stadens befolkning.

Författarna anser att herrgårdarnas storhetstid i Estland-Livland börjar med den svenska tiden. Med de privilegier som balttyskarna lyckades få behålla, skattefrihet och billig arbetskraft genom de livegna bönderna, kunde man konkurrera framgångsrikt som spannmålexportörer. Även den svenska högadeln med Axel Oxenstierna i spetsen, som fick förlänningar i de baltiska provinserna, kunde skörda stora vinster. Till det yttre var dock de flesta estniska och livländska herrgårdarna tämligen enkla anläggningar, gärna tvåvånings timmerhus med en stor staketomgärdad gårdsplan. Men man hade kakelugnar, glasfönster och tapeter till skillnad från de enkla bondstugorna med sina sotiga rökpörten.

Ett ur svensk synvinkel särskilt intressant inslag i Estlands historia är estlandssvenskarna på öar och i kustbygder. När deras invandring egentligen ägde rum är en omdiskuterad fråga. Författarna påpekar att den knappast kan ha skett under hednisk tid, eftersom hedniska svenska ortsnamn saknas i Estland. Den bör i stället ha ägt rum i samband med kristnandet av de baltiska områdena under 1200- och 1300-talen och sedan fyllts på under senmedeltiden efter digerdödens härjningar. De svenska invandrarna slog sig ner i de då ganska obefolkade kustbygderna, där de sedan kom att leva på ett enklare jordbruk i kombination med fiske och jakt på säl och sjöfågel. De lyckades också bevara en friare ställning än inlandets estniska bönder, även om också estlandssvenskarna hamnade i konflikter med balttyska godsägare. Detta är särskilt känt från Dagö, där som bekant en stor del av den estlandssvenska bondebefolkningen under den ryska tiden på 1700-talet flyttades till vad som blev Gammalsvenskby i Ukraina. Under den svenska tiden på 1600-talet hade dock estlandssvenskarna på flera sätt assimilerats och tagit till sig estniska kulturelement som rökpörten och rior. Men de tycks också ha befordrat många ursprungliga svenska kulturdrag till de estniska bönderna, makarna Tarkiainen ger exempel på bruksföremål som spritts den vägen från Sigurd Erixons undersökningar från 1940-talet av de kulturella

kontakterna mellan Sverige och Estland. Författarna påpekar att estlandssvenskarnas fria ställning enbart gällde så länge som de bodde kvar i sina traditionella bosättningsområden. Skulle de flytta till centrala Estland skulle de behandlas som livegna estniska bönder. Detta bör rimligen starkt ha bidragit till att den estlandssvenska kulturen kom att begränsas geografiskt och därmed överleva genom seklerna.

Den svenska tiden i Estland och Livland slutade med en eller rättare sagt flera katastrofer: fruktansvärda år av missväxt och hunger i slutet av 1690-talet, stora nordiska kriget från slaget vid Narva till det slutgiltiga nederlaget vid Poltava och beläringar av de estniska och livländska städerna och därtill den förhärjande pesten 1710. Författarna återger hur pesten i den estniska folktraditionen ansågs förebyggas av en liten grå gubbe, som obemärkt kunde komma in i bondstugorna och sätta sig tyst vid en bänk vid dörren. Om inte husmodern då kunde de rätta orden för att fördriva den onde anden, skulle döden drabba alla på gården. Över huvud taget återges i boken flera intressanta sägner och föreställningar, som levtt kvar bland den estniska befolkningen alltsedan den med tiden mytomspunna svensktiden. Ett exempel är Karl XII som trädplanterare. Det finns ett hundratal upp-teckningar i Estland om hur Karl XII planterat ett träd på en viss ort och att han då skall ha sagt att om detta träd rotar sig och börjar växa, då återvänder jag och den svenska makten till Estland. Berättelserna har sin bakgrund i Karl XII:s vistelse i Lais i östra Estland under ett halvår efter slaget vid Narva och att han där verkligen planterade några lindar i prästgårdens park. Det kom att bli en symbol för den goda svensktiden och förhoppningen om dess återupprättande i framtiden.

Kari och Ülle Tarkiainens bok är ett verkligt kraftprov, en mångsidig och alltigenom tankeväckande och lärorik framställning om det svenska väldet öster om Östersjön, en nyanserad och lärd bild av 1600-talets svenska krigarstat som kolonisations- och fredsorganisationsstat. Skall man klaga på något blir det på kartmaterialet. Kartor finns men de är skäligen enkla, för en rikssvensk läsekrets utan närmare kännedom om landets geografi borde mera detaljerade kartor ha tillfört läsningen ytterligare en viktig dimension.

Mats Hellspång, Stockholm

Hembygd – någonstans i Sverige. Annica Bergdahl Carlsson & Jerker Andersson (red.) Carlsson Bokförlag, Stockholm 2013. 252 s., ill. ISBN 978-91-7331-521-0.

Hur upplever egentligen ungdomar i dagens Sverige sin hembygd och hur skapar de sig en plats i tillvaron där? Vilka möjligheter respektive begränsningar rymmer vidare hembygden för unga kvinnor och män, i färd med att forma sin identitet i övergången från barndom till vuxen? Hembygd som ideal och praktik bland unga står i fokus för denna bok. Den utgör resultatet av ett mer omfattande projekt som även utmynnat i en vandringsutställning och en digital plattform. För att perspektivera temat i boken har redaktörerna tagit hjälp av åtskilliga unga medförfattare i åldersspannet 15 till 23 år, som representerar båda könen och av olika etniska och sociala ursprung. I korta reflekterande texter och egenhändigt tagna fotografier skildrar de sin *Hembygd – någonstans i Sverige* och levererar skiftande inblickar i hur det är att leva och verka som ung där. Ett belysande exempel utgör Tuvas kärnfulla skildring av sin hembygd, Malmö: ”Där jag kan sova gott på natten. Jag skulle aldrig stå ut med att fortsätta bo i en hembygd som är ett tråkigt fucking samhälle.”

Genom ungdomarnas texter och fotografier växer successivt hembygden som en mångfacetterad företeelse fram inför läsarens ögon, både i fråga om form och om innehåll. Den kan skifta i storlek och placering, och lika gärna utgöras av den pulserande huvudstaden som av en stillsam by i den norrländska glesbygden. För de allra flesta ungdomarna i boken får dock hembygden beteckna en ”typisk” svensk medelstor ort, typ Karlstad, Skövde eller Västerås. Hembygd ter sig vidare som en plats man kan flytta till och från, när exempelvis föräldrarna söker sysselsättning på annan ort och hela familjen måste följa med. Några ungdomar förmedlar egna erfarenheter som följd av en påtvingad flykt undan krig och förföljelser. Det gör att hembygden blir utbytbar, att man som ung kan komma att relatera till flera hembygder (både i och utanför Sverige) samtidigt, att den som i Emrahs fall i lika hög grad återfinns såväl i Kosovo, Italien och Tyskland som i svenska Höviksnäs, men också att den uppfattade ”riktiga” hembygden i processen riskerar att gå förlorad. Det senare får till följd att hembygden kan förpassas från en tidsdimension till en annan, övergå från att existera i nutid till att istället omgärdas av en förfluten tids nostalgiska skimmer. För Sirwanas